

Sprehodi po knjižnem trgu

Igor Divjak

Dušan Merc: Slepe miši.

Ljubljana: Beletrina, 2018.

Roman Dušana Merca *Slepe miši* lahko beremo kot analizo in kritiko delovanja totalitarnega družbenega sistema in tudi kot analizo in kritiko značilno pasivnega, vase zaprtega slovenskega literarnega junaka ter hkrati stereotipnega Slovenca. Na prvi pogled se zazdi nekoliko nenavadno, da se avtor z vremo posveti analizi ustrahovalnih metod in prirejanja montiranih procesov v socialističnem režimu, saj je bilo o tem v zadnjih treh desetletjih že precej napisanega. Opre se na konkretni akciji varnostno-obveščevalne službe nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije *Tenis I* in *Tenis II* iz leta 1984, ko so nekaj bolgarskih glasbenikov in njihovih tukajšnjih znancev aretirali in na montiranem procesu obsodili na visoke zaporne kazni zaradi domnevnega načrtovanja terorističnih napadov, pripravljali naj bi napade na tovarno Tomos, Luko Koper, Železarno Jesenice in podobne kraje. Vsi udeleženi v procesu, od sodnika do tožilstva in agentov, ki so obdolžence zasliševali in mučili, so ves čas vedeli, da so obtožbe izmišljene in da ti ljudje nimajo ničesar opraviti s kakršnimi koli terorističnimi skupinami. Niti sami niso točno vedeli, zakaj je do procesa prišlo. Tako je pač deloval sistem, tak je bil ukaz iz Beograda, morda so njihovo povezavo z bolgarsko tajno službo iskali zaradi njene domnevne vpletenosti v poskus atentata na papeža Janeza Pavla II., ki se je zgodil

nekaj let prej, morda so bile razlog za proces kakšne zunanje ali notranje-politične intrige. To niti ni bilo pomembno, pomembno je bilo le, da se je proces izvršil in dokončal, kot je bilo ukazano. Pri konkretnih podatkih avtor črpa iz raziskovalnega dela Igorja Omerze 1984 – *Orwellovo leto Agopa Stepanjana*, včasih tudi navaja odlomke iz te knjige, spet druge jih fikcijsko prireja, travestira in parodira.

Merčeva obsesija z vzvodi delovanja totalitarnega socialističnega najbrž izvira iz dejstva, da je to čas njegove mladosti, čas, ki ga je osebno oblikoval in formiral, čas procesa proti Agopu Stepanjanu in njegovim kolegom pa sovпада z zgodnjim obdobjem njegovega službovanja, ko je bil zaposlen kot profesor slovenščine na Srednji policijski šoli v Tacnu. Tja je v času procesa v romanu postavil glavnega junaka, Sama Grčarja, le da Grčar v Tacnu ne dela kot profesor slovenščine, ampak kot knjižničar. Grčar, ki je imel srečo, da ga je proces le oplazil in da ga niso neposredno povezali z obtožbami terorizma, se pozneje zaposli v odročnem pododdelku ljubljanske bežigradske knjižnice, kjer ob dolgočasnem rutinskem delu dočaka spremembo družbenega sistema in upokojitev. Nikoli mu ne uspe uresničiti pisateljskih ambicij, ampak življenje preživi v sanjarjenju, da bo nekoč napisal roman z naslovom *Velika iluzija*, v katerem bo pometel z vso pisateljsko elito in zaslovel. Čeprav Grčar v nekem obdobju deluje na isti lokaciji kot avtor, je torej jasno, da ne gre za kak očitno prepoznaven pisatelj alter ego. To je morda lahko le v določenih potezah, saj je tako kot avtor ljubitelj književnosti, na fakulteti sta imela istega profesorja, Dušana Pirjevca, ki ju je močno zaznamoval, morda jima je skupna še kakšna značajska lastnost, po marsikateri pa se tudi močno razlikujeta, a to niti ni pomembno – Samo Grčar je predvsem literariziran slehernik tistega totalitarnega časa.

Pomenljivo ironičen je že njegov priimek; beseda grča namreč ekspresivno označuje krepkega, trdnega človeka, junak Merčevega romana pa je kljub občasnim kritičnim pomislekom precej uklonljiv. Sistemu se nikoli ne upre, celo včlani se v Komunistično partijo in se občasno dobiva na srečanjih z agentom tajne službe, ki mu sicer nikogar ne ovaja, kljub vsemu pa z njim sproščeno prijateljsko kramlja. V svojih literarnih poskusih piše nedolžna ljubezenska pisma fiktivnim ženskam. To je tudi edino, kar mu zasliševalci, ko raziskujejo možnost, da bi v procesu proti Agopu Stepanjanu obtožili tudi njega, lahko očitajo. Samo Grčar se uklanja predvsem zato, da preživi, trden in grčast je le kot člen v kolesju sistema, ki je sam sebi namen. Dobro se namreč zaveda, da ga sistem lahko kadar koli zdrobi. Z oblikovanjem njegovega, sicer močno karikiranega lika Merc neizprosno

nastavlja ogledalo tako prejšnjemu sistemu kot vlogi posameznika v njem. Se ni sistemu pravzaprav uklanjalo 99,99 odstotka ljudi, ni bila njihova trdnost, grčavost le fiktivna? Grčarjevo delovno mesto v šoli za policiste ima tako tudi simbol, alegoričen pomen. Tam je, tako kot vsi drugi, le nepomemben člen v stroju za proizvodnjo novih varuhov javnega reda in morale, nepomemben igralec v igri slepih miši s sistemom. Ideologija, ki poganja ta stroj, je v resnici le fikcija. Zato tudi Grčarjeva premestitev v drugo knjižnico ničesar bistveno ne spremeni. Tudi tam ostane mali uradnik v velikem stroju za distribucijo fikcije, le nekoliko več miru ima pred neposrednim političnim vmešavanjem.

Razmerje med fikcijo in resničnostjo je še ena izmed osrednjih tem Merčevega romana oziroma, kot sam pri sebi razmišlja knjižničar Grčar, med pojmom *fikšn* in *nonfikšn*. Grčar z leti vse bolj tone v neuresničenih iluzijah; ker dela v knjižnici, si v praznem napuhu začne domišljati, da je nekakšen slovenski Jorge Luis Borges, zaradi tega, ker ga je nadzirala Udba, se včasih počuti kot junak Kafkovega *Procesa*, ko ga premaga utrujenost, se samemu sebi zdi kot Don Kihot, ki se je vrnil s svojih junaških pohodov, dejansko pa ostaja neuresničen in globoko v sebi nezadovoljen. Merc ga dobro posredno okarakterizira prek spolnosti in odnosa do žensk. Po razdoru zakona zaživi z novo partnerko, a razmerje z njo se z leti zreducira na golo telesno nujo, ki jo sam doživlja skorajda kot izživljanje nad njo. Nova partnerka ga zapusti z očitkom, da ima občutek, kot da s spolnostjo nekaj kompenzira. Tudi njegova sposobnost za razmerje z žensko se torej pretvarja v golo fikcijo, v nekaj neuresničenega. Zaradi značilne Merčevske ironije, tu in tam že kar grobega cinizma, tega poigravanja z resnico in fikcijo ne gre toliko razumeti kot iskanja meje med resničnostjo in posameznikovo iluzijo, ampak tudi kot parodijo postmodernističnega relativizma, ki je močno zaznamoval slovensko književnost preteklih desetletij. Razmerje med *fikšn* in *nonfikšn* se še zaostri, ko neznanec Grčarju pred knjižnico pusti izvod resnične knjige Igorja Omerze o Orwellovem letu 1984. Grčarja ta tako potegne vase, da začasno opusti idejo, da se bo končno lotil pisanja *Velike iluzije*, in začuti nujo, da najprej napiše *Predtekst*, ki je njegov odziv na Omerzovo knjigo in njegova razlaga procesa proti domnevnim teroristom iz leta 1984. Dokumentirani zapiski o resničnem procesu se začnejo prepletati s fikcijo. A tu ni nikakršnega relativiziranja, saj je jasno, kdo je bil žrtev in kdo krvnik. Merc kot neizprosni kritik se prek Grčarja ponorčuje tudi iz Omerze kot samooklicanega pravičnika našega časa, saj jasno pove, da je bil takrat, v časih totalitarizma, štipendist Centralnega komiteja zveze komunistov, torej nekdo, ki se je uklanjal režimu in je bil ob krivicah tiho.

Obsesivno analiziranje montiranega procesa iz leta 1984 se skozi roman začne nekoliko vleči in na določenih mestih, predvsem zato, ker nam je o krivicah preteklega režima že veliko znanega, bralcu popusti koncentracija. Napetost in koherentnost romana pa ohranja avtorjeva želja, da bi prišel do dna resnici o tem, kako tak sistem sploh lahko deluje, kaj ga poganja. Ker je ideologija takega sistema prazna, njegovi zunanji in notranji sovražniki izmišljeni, se ne more opreti na nič konkretnega – razen na strah državljanov. Merc vzvode njegovega delovanja razgradi do golega strahu za preživetje. Junakov fiktivni sogovornik, nekdanji agent Službe državne varnosti, prostodušno prizna, da so to počeli zato, ker bi sicer aretirali njih, ker bi sami postali žrtve montiranega procesa. Tisto, kar se ves čas skriva v ozadju romana in česar se avtor sicer neposredno ne dotakne, zato pa na to večkrat namigne, pa je vprašanje, kaj se je z vsemi uklonljivimi državljani socializma zgodilo po osamosvojitvi in spremembi sistema. So res nenadoma postali svobodni in neuklonljivi, prave grče? Merca ne zanima toliko, kdo je bil kriv – to je bolj ali manj jasno –, ampak kaj ljudje skrivajo za maskami, kaj so skrivali takrat in kaj skrivajo danes. Ob njegovi analizi se zazdi, da je to predvsem strah. Implicira tudi, da je strah za preživetje tudi v novem sistemu ostal isti. Na nekaj mestih to jasno nakaže. Ko Grčarja leta 2016 ustavijo policisti, razmišlja o tem, kako drugačne so njihove uniforme, koliko boljše so opremljeni kot nekoč, in ob tem ugotavlja, da se že navzven vidi, da so nekoč ščitili delavce, zdaj pa varujejo bogataše. Strah pred obtožbami, da si sovražnik socializma, je torej zamenjal strah pred finančnim propadom; ljudje se tudi ideologiji novega sistema uklanjajo le zaradi strahu, in ne zato, ker bi resnično verjeli v svobodo, ki naj bi jo ta prinašal.

Kot v mnogih romanih, ki se vračajo v zgodovinsko preteklost, lahko torej tudi v Merčevem prepoznamo parabolo o današnjem času. Avtor ni le neizprosni kritik totalitarnega socializma, ampak slehernega na strahu temelječega sistema. Skozi kritično analizo vzvodov, kako sistem seje strah med ljudi in si jih podreja, kako iz državljanov ustvarja uklonljive strahopetce, lahko torej *Slepe miši* beremo kot angažiran roman za današnji čas, kot neizprosno analizo, ki je nujna, če želimo iskati možnost za bolj človeško prihodnost.